

Grundtvigs stand og rang

Jes Fabricius Møller

Det er sjældent, at Grundtvigs stand og rang behandles i den biografiske litteratur om ham. Når den gør, er det ofte noget upræcist, og stand og rang tillægges ikke synderlig værdi. Det er helt i tråd med den ældre Grundtvigs velkendte opgør med standsbegrebet, men dermed overses det, at det også var et opgør med den indplacering, som Grundtvig selv havde i standssamfundet. Denne placering havde afgørende betydning for valg af livsbane, uddannelse og ægtefælle. Endvidere vises det, at Grundtvig også sent i livet ikke kunne løsrive sig fra værdier, der var knyttet til rangs- og standssamfundet.

Indledning

Der er lang tradition for at skildre den unge Grundtvig som et vadmelsklædt gudsord fra landet. Det billede har han ikke mindst selv bidraget til i kraft af nogle ofte citerede passager fra dagbogen (f.eks. Høyer-Christensen 1947, 29). Valdemar Vedel mente om Grundtvig, at han var rundet af folket (Vedel 1890, 38). Vedel mente nok folket i en for ham samtidig forstand, altså den danske nation. I 1783 forholdt det sig anderledes. Da var det lig med almuen, altså bondestanden. I en mere socialhistorisk bevidst epoke fra 1970'erne og frem blev Grundtvig tolket ind i klassekampen. Finn Abrahamowitz mente f.eks., at han tilhørte underklassen (Abrahamowitz 2010, 37). Men bortset fra det er det vanskeligt at finde eksempler i litteraturen på, at der er taget eksplicit stilling til Grundtvigs placering i hans samtids stands- og rangssamfund. Flemming Lundgreen-Nielsen indplacerer ham som tilhørende den "kongetro embedsstand på landet", men finder i øvrigt, at en socialhistorisk skildring af Grundtvig vil blive "lidet oplysende" (Lundgreen-Nielsen 1980, 16). Det

hænger formentlig sammen med, at Lundgreen-Nielsen – som også de fleste af hans samtidige – i det hele taget er teksthistorisk og ikke biografisk orienteret (Lundgreen-Nielsen, 1980, 15).

Den seneste biografi om Grundtvig gør en del ud af i indledningen med udgangspunkt hos Ove Korsgaard (Korsgaard 2004) at redegøre for standssamfundet (Broadbridge & Iversen 2023, 26 ff.). Men forfatterne drager lige så lidt som Korsgaard selv konsekvensen af den indsigt for Grundtvigs eget vedkommende. Broadbridge og Iversen gør endvidere meget ud af Grundtvigs slægt. De fortolker Grundtvigs tilknytning til sin egen herkomst som en historisk slægtsbevidsthed snarere end som en standsbevidsthed. (Broadbridge & Iversen 2023, 35 f.).

Lærerstanden

Johan Grundtvig var lærer. Det var en stillingsbetegnelse, der var synonym med præst (lærere i almueskolen kaldtes skolelærere). Ved sit 50-års prædikantjubilæum kunne han derfor også af sin søn fejres som “Jubellærer” (Grundtvig 1810, indledningen). Han tilhørte derfor lærerstanden, der var et andet ord for den gejstlige stand.

Bondestanden bestod ikke alene af fæstebønder, husmænd, landarbejdere og tyende, men også de håndværkere, der havde tilladelse til at virke uden for byerne, typisk møllere, tømrere og grovsmede (Mandix 1800, 46). Købstæderne kunne være ganske små som nu f.eks. Nykøbing Sjælland, hvor Grundtvig-familien stammer fra. Ved folketællingen i 1787 havde den 532 indbyggere, hvilket var færre, end der boede i Udby-Ørsløv sogne. Byerne var omslagspladser for al varehandel og hjemsted for de fleste håndværk. I byerne boede borgerstanden, som var dem, der enten drev næring i byen som handlende eller håndværkere eller havde offentligt embede. Borgerne havde i modsætning til bønderne på dette tidspunkt i vid udstrækning om ikke ganske opgivet patronymet så dog typisk antaget slægtsnavn. Den første, der med sikkerhed vides at have ført efternavnet Grundtvig, Hans Jørgensen Grundtvig (1644-1700), var netop rådmand og siden byfoged i Nykøbing Sjælland. Familien tilhørte altså oprindeligt borgerstanden. Uden for byerne fandtes foruden bønder og gejstlige også godsejerne. Deres standstilhørsforhold var juridisk defineret af godsejerskabet, men i praksis ofte også oftest i kraft af adelskab.

Stænderne var i princippet endogame, dog var der en betragtelig større åbenhed for ægteskab mellem de højere stænder (forstået som alle andre stænder end bondestanden) indbyrdes end mellem de højere stænder og bondestanden. Foruden et standsmæssigt ægteskab handlede det for sønnerne også om at få et standsmæssigt udkomme. Som eksempel kan man bruge N.F.S. Grundtvigs bedsteforældres dispositioner. Hans farfar, Otto Grundtvig, var præst på Sejerø og fik 11 børn. Fem af sønnerne blev præster, den sidste gik landvæsensvejen og endte som godsejer. En datter forblev ugift og hjemmeboende. De øvrige døtre blev gift med hhv. en birkedommer, en præst, en købmand og den yngste, Frederice Severine, blev gift med Nicolai Edinger Balle, som blev Sjællands biskop (Rønning 1904, 29ff). Hun døde relativt ung i 1781, og da hendes brors yngste søn blev født to år senere, blev han opkaldt efter sin afdøde faster og hendes mand.

Morfaderen, Niels Christian Bang, var bestyrer af de kongelige godser i Odsherred med sæde på Egebjerggaard. Han var altså ikke egentlig godsejer, men var at betragte som af samme stand som en godsejer. I sit andet ægteskab var han gift med en datter af ejeren af den nærliggende Annebjerggaard, Ulrikke Eleonore Schwane, om hvem det er blevet sagt, at hun i virkeligheden var et resultat af moderens intime forhold til Frederik IV (Roussel 1964, 362). Historien stammer fra Henrik Steffens' erindringer (Steffens 1844, 84). Den kan ikke bekræftes ad anden vej. Hvorom alting er, havde Katrine Marie Bang otte helsøskende. De to søstre blev gift med hhv. en kirurg og en præst. Deres ældste bror blev præst, to andre blev kongelige embedsmænd, og de øvrige blev hhv. læge, officer og købmand. Et lignende mønster ses for de seks børn af Niels Chr. Bangs første ægteskab, som nåede at blive voksne (Bobé 1946, 7). Det afgørende var ikke, at drengebørnene blev holdt til bogen, men at de fik en livsbane, der forhindrede dem i at synke under deres stand. På samme måde skulle døtrene i ægteskabet undgå at blive bondekoner.

Standssamfundet på Sydsjælland

I september 1783 anførte Johan Grundtvig følgende om sin yngste søns fødsel og dåb: Mandag den 8. september klokken tre om eftermiddagen "blev min kjære Hustru Catharine Maria Bang lykkelig forløst med en

Søn, som den 10de derefter blev af mig hjemmedøbt og kaldt Nicolaj Frideric Severin”.

Ved hjemmedåben havde jordemoderen, Madam Carstensen, båret. Onsdag den 8. oktober blev “Frideric” fremstillet i Udby Kirke, og ved den lejlighed forbrød hans far sig mod en bestemmelse i Danske Lov (2-5-5), nemlig at der ikke måtte være flere end fem faddere. Drengen blev båret af fru kammerherrerinde von Raben til Beldringe, mens frøken Halmann fra Rønnebæksholm “stod hos”, som det hed. De øvrige faddere var hr. kammerherre von Raben til Beldringe og Lekkende, hr. kammerherre og konferensråd v. Beringskjold til Rønnebæksholm samt hele fire af barnefaderens kollegaer, “deres Velærværdigheder Hr. Westergaard i Sværdborg, Hr. Reenberg i Præstøe, Hr. Smith i Mehrn og Hr. Homan til Hammer og Lundby. Hr. Provst Ditzel forrettede den hellige Act.”¹

Hvis Johan Grundtvig nogensinde risikerede at blive stillet til ansvar for sit brud på bestemmelserne om det maksimale antal faddere, havde han i givet fald ret indflydelsesrige medskyldige. Broadbridge og Iversen gengiver også kirkebogens omtale af dåben i faksimile, men beskåret, idet de ikke har taget fadderne med (Broadbridge & Iversen 2023, 50).

Raben var Udby Kirkes ejer (Nationalmuseet, VI, 911) og dertil adelig, hvad Beringskjold, der var søn af en tysk-romersk adelsmand, blev senere samme år med navnet Wedelsparre. Frk. Hamann var antagelig Beringskjolds kones halvsøster (*Danmarks Adels Aarbog* 1946, 95) og næppe hans kone, som Franziska Carlsen, Grundtvigs svigerinde i andet ægteskab, synes at mene (Carlsen 1861, 269). Fadderne repræsenterede sammenlagt en usædvanlig fornemhed. Dåbsbarnets storebror født 1777, Niels Christian, havde f.eks. knap så fornemme og knap så mange faddere som sin lillebror, dog stadig ingen af bondestanden.²

Et glimt af præstegårdens sammensætning af beboere får vi takket være den enevældige stats interesse for at føre sine borgere i mandtal. Ved folketællingen i 1787 blev husstanden opført med overhovedet først, Johan Grundtvig, sognepræst (faksimile i Broadbridge & Iversen 2023, 47). Så fulgte hans 13 år yngre kone, Cathrine Maria Bang, de fire hjemmeboende børn, Jacob Ulrik Hansen på 12, Niels Christian Bang, 10 år, Ulrica

¹ Rigsarkivet, Kirkebøger, Udbye Sogn, Enesteministerialbog 1776-1814. Arkivaliononline (sa.dk), jf. Brun 1882, 3., der dog udelader Raben.

² Udbye Sogn, Enesteministerialbog 1776-1814, Arkivaliononline (sa.dk).

Eleonora på 6 og den 4-årige Nic. Friedric Severin. Til husstanden hørte også den 19-årige Apollone Hald, der tjente som husjomfru og dertil var Johan Grundtvigs søsterdatter (Rønning 1904, 29). Laurids Feld [sic] var "Informator", altså huslærer. Alle disse medlemmer af husstanden tilhørte samme stand som husfaderen.

Dertil kom tyendet, to karle og to piger, alle ugifte, alle tilhørte de bondestanden. Det gjorde også de to fattiglemmer, som var på kost i præstegården, Malene Jensdatter på 55 og Maria Jørgensdatter på 11.³ Der var ikke tale om privat godgørenhed. Forsørgelse af lemmer under sognets fattigkasse foregik ved, at de var på kost og logi hos de lokale mod erstatning udredt af fattigkassen, og præsten måtte som medansvarlig for fattigvæsenets bestyrelse tage sin del af byrden (Danske Lov 2-19-6 og 2-22-75; Nørr 1981, 27 ff.). Af Udby og Ørslevs sammenlagt 873 indbyggere var der 36 almissenydende, heraf ti krøblinger (Bärens 1790, 35). Om den faderløse pige Maria ved vi ikke meget. Den vanføre Malene Jensdatter boede allerede i præstegården, da Johan Grundtvig fik embedet, og hun døde i 1810, 77 år gammel (Rønning 1904, 56. Ordret afskrift af Rønning hos Høyer-Christensen 1947, 51 f.).

Hun blev siden husket af Grundtvig som den, der havde gjort ham fortrolig med folkelige talemåder (Grundtvig 1824, str. 277-285). Det afspejler naturligvis først og fremmest Grundtvigs interesse for folkesproget i 1824, men også at han på dette tidspunkt som en selvfølge stiliserede Malene til at være sin eneste kilde til den sjællandske bondekultur. Der var ingen grund til at foregive, at han havde haft sin naturlige gang blandt Udbys bønder. Da Grundtvig endnu mange år senere i 1851 i digtet "Syd-Sælland" så tilbage på sin barndoms Sydsjælland, var der heller ikke en bondegård i sigte. Derimod omtalte han den gæstfrihed, som han i sin ungdom og sidenhen havde mødt på Nysø, Iselingen og Gisselfeld. I digtet kalder Grundtvig sig selv bondeven, og det kan man i sagens natur kun være, når man ikke selv er bonde (US IX, 322-328; jf. Nielsen 1961).

Grundtvigs ene overlevende søster var antagelig udset til at tage vare på sine forældre, når de blev gamle. Hun døde imidlertid i 1805 blot 22 år gammel, og ved den lejlighed beklagede Grundtvig, at der nu ikke var nogen til at pleje moderen, der lå syg (Albeck 1979, I, 210). For drengene fra

³ Rigsarkivet, Rentekammeret, Folketælling 1787, Præstø Amt, Baarse Herred, Udby Sogn, Arkivalieronline (sa.dk).

Udby præstegård var planen, at de skulle uddannes. De skulle forberedes til optagelse på latinskolen, og derfor måtte der investeres i en undervisning, der var bedre, end hvad den lokale almueskole kunne præstere, så de måtte sendes væk.

Det var forbundet med ikke-ubetydelige omkostninger både til skolepenge og kost og logi. Om økonomien ved vi, at den stod virkelig slet til, men det forhindrede ikke Johan Grundtvig i at afholde denne nødvendige udgift (Rønning 1904, 54f). Den ældste, Otto, kom på Herlufsholm, hvor to af hans morbrødre også havde gået, og hvorfra han blev dimitteret til universitetet (Leth 1875, 140). Jakob Ulrik og Niels Christian blev efter at være blevet forberedt hos Feldt sendt på latinskole i Viborg. Jakob Ulrik var uregerlig, og Niels Christian var trods gode evner en mådelig elev. Ikke desto mindre kom de begge på universitetet og fik deres teologiske embedseksamen. Den yngste bror fulgte samme opskrift. Dog kom han på Aarhus Katedralskole, antagelig fordi der ikke var særlig gode erfaringer med brødrenes skolegang i Viborg (Paludan-Müller 1951). Hvorfor de ikke kunne komme på borger- og latinskolen i Vordingborg til at begynde med, er det lidt vanskeligt at blive klog på. Det afgørende var ikke, at drengebørnene blev holdt til bogen, men at de fik en livsbane, der – som det hed med samtidens sprogbrug – forhindrede dem i at synke under deres stand.

København

At Grundtvigs forældre var forgældede, er som nævnt en velkendt omstændighed. Det var ikke en velstående ung mand, der flyttede til København i oktober 1800. Johan Grundtvig måtte endda lide den ydmygelse, at hans bo blev taget under noget, der lignede konkursbehandling af hans egen provst, Platou, der hen over vinteren 1800-01 efterlyste boets kreditorer. (*De til forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender*, 14. nov. 1800, 6. april og 22. maj 1801. Rønning 1904, 54 f.). Men eftersom det ikke var muligt at gøre udlæg i præstegårde, kunne Johan Grundtvig blive siddende (Danske Lov 2-12-4). Ikke desto mindre fik den yngste søn støtte hjemmefra.

I sin første selvbiografi gjorde Grundtvig en del ud af sin økonomiske situation. Han opremsede alt, hvad hans garderobe indeholdt ved ankomst-

en til hovedstaden, nemlig udelukkende slidte og aflagte klæder. Læseren bliver efterladt med indtrykket af en tarveligt klædt tranlampe, en knortet klods, der endog talte med "jydsk Dialekt" og i det hele taget ikke passede ind i det finere københavnske selskabsliv. Han måtte "leve af Velgjerninger", som han selv skrev (Albeck 1979, I, 49 og 53 f.). Dette billede af en almissenydende, fattig student fra landet har fået lov til at blive stående i litteraturen om Grundtvig. Det er der imidlertid ikke dækning for.

I udgangspunktet skal man bemærke, at Grundtvig ikke kom på Kommunitetet. Det var en stiftelse, altså et legat, beregnet på de fattigste studerende, som kunne få en friplads på Regensen og kostpenge svarende til to en halv rigsdaler månedligt (Reinhardt 1862, 292). Grundtvig hørte altså ikke til de fattigste. Men hvad havde han da at gøre godt med?

Et sted i dagbøgerne står der, at han kun havde fire rigsdaler månedligt (Albeck 1979, 61). Det var lidt mindre end en arbejdsmands løn (Thestrup 1991, 34). Andre steder er det tal dog angivet til enten seks eller endog 20 rigsdaler. Indtægterne stammede fra slægtninge, bl.a. hans "hovedrige Morbroder" – det var Carl Vilhelm Bang, der havde giftet sig til penge. Grundtvig tog ham det tydeligvis fortrydeligt op, at han kun gav to rigsdaler. Et beløb på fire rigsdaler havde hans bror Niels afsat til ham af sin løn som præst i Guinea. Yderligere beløb kom fra hans anden bror Otto, fra faderen og fra Laurids Feldt. I sine dagbøger førte Grundtvig også regnskab, og her fremgår det tydeligt, at han havde et pænt forbrug. Jævnligt noterede han indkøb af øl, vin, tobak, chokolade. Han var på kost hos sin anden morbror, professor Bang (Albeck 1979, 53, 65).

Og så skiftede han sin landlige garderobe ud, således at "han fik saadanne Klæder, at han – efter sin Stand – ei behøve at skamme sig", som han skrev om sig selv i tredje persons afstand (Albeck 1979, 55). Det er bemærkelsesværdigt, fordi det er et af de få steder, hvor Grundtvig eksplicit omtalte sig selv som tilhørende en stand. Standsmæssigt påklædt må han i hvert fald have været, for da han afsluttede sine studier i 1803, noterede han i sin dagbog, at han havde oparbejdet en gæld på 46 rigsdaler til sin skrædder (Albeck 1979, 26). Med den opgraderede garderobe fulgte også manerer, der var blevet "den finere Verden [lidt] mindre ulige" (Albeck 1979, 177). Danse gjorde han dog ikke (Albeck 1979, 198). På Langeland noterede Grundtvig, at han i modsætning til andre huslærere regnedes som ligeværdigt medlem af husstanden (Albeck 1979, 228). Men bortset

fra det var han nu slået ind på den samme bane som Laurids Feldt for at blive lærer.

Med hensyn til ægteskab fulgte Grundtvig familiens mønster. I dagbøgerne kan man følge hans overvejelser om valg af ægtefælle, især om søstrene Blicher. Om det skulle være den ene eller den anden, er i denne forbindelse ikke så vigtigt, som at det antagelig ikke er faldet ham ind, at han skulle giftes andet end standsmæssigt, det vil sige som minimum med en præstedatter. På Langeland blev han dog lidt mere vidtløftig i den henseende (se f.eks. Albeck 1979, I, 372).

Almueskolen

Både Grundtvig og hans bror Otto var optaget af skolespørgsmålet. Otto havde i sit sogn oprettet et lånebibliotek.⁴ Frederiks første publicerede artikel overhovedet handlede som bekendt om en manglende skoleholder på Falster.

Selv om begge brødre naturligvis gik ind for god undervisning til bøndernes børn, fastholdt de begge, at almuen skulle nyde en anden og mere begrænset oplysning, end de selv havde gjort. Frederik skrev i en utrykt afhandling, at bonden ikke skulle lære noget, der "vilde skade hans Driftighed og ofte lede ham vild fra Pligtens Bane, naar Han fulgte en bedragerlig Klogskabs Gøglelys" (cit. efter Bugge 1965, 119). I en polemik om kirke og skole skrev han i 1811, at "Bondens Oplysning skal være *kristelig* og afpasset efter hans særegne Vilkaar" (Grundtvig 1811, sp. 1028). Bonden skulle med andre ord være oplyst, men på en måde, der var tilpasset bondestandens vilkår.

Otto holdt i 1813 et foredrag, hvor han faktisk holdt den mulighed åben, at bønder kunne have nytte af mere uddannelse, men endte dog med at konkludere, at "Almuens Oplysning maa have en vis Grad, ved hvilken den maa begrænses. Almuesmanden skal ikke opdrages til Lærdom, eller til højere Aandskultur, end den, der passer og er nødvendig for ham paa den Plads, hvor han staaer i Borgersamfundet" (Grundtvig 1814, 9).

⁴ Rigsarkivet, Det Kongelige danske Landhusholdningsselskab, Grundmateriale til registratur, præmievindere, Danmark, alfabetisk: Arkivalieronline (sa.dk)

Det er kun alt for let at komme til at tegne en lige linje fra Grundtvigs tidligste optegnelser om bønders oplysning til hans senere tanker om højskolen. Det kan man f.eks. se hos K.E. Bugge, der hæfter sig ved det pædagogiske indhold af tankerne uden at skænke den institutionelle ramme nogen synderlig opmærksomhed (Bugge 1965, 60 ff., 122). Bugge understreger derfor kontinuiteten i Grundtvigs skoletanker.

Det springende punkt i Grundtvigs skolesyn må i denne sammenhæng imidlertid være, hvornår Grundtvig fuldt ud accepterede, at bønder principielt måtte eller burde have adgang til *samme* uddannelse som de øvrige stænder. Et af de første eksempler på noget, der ligner, var forslaget om en "Høiskole for folkelig Videnskabelighed og borgerlig Uddannelse" i *Politiske Betragtninger* fra januar 1831 (Grundtvig 1831, 50 f., jf. Korsgaard 2004, 217 f.). Det skal læses i sammenhæng med Grundtvigs erkendelse af, at statens styrelse ikke længere kunne bero på, at "Kundskab og Eien-dom" hænger sammen (Grundtvig 1831, 35). I praksis stillede Grundtvig sig dog anderledes. Hans eget forslag fra 1832 til en skole, hvor hans to sønner kunne gå, var tænkt som en skole med *jus dimittendi*, altså en lærd skole (Heilesen 1972).

Grundtvig talte aldrig direkte for en opløsning af det system, der skelnede skarpt mellem almue- og borgerskoler. Hans kritik var rettet mod indretningen af de lærde skoler, altså byernes skoler. At hele folket – på tværs af stænder – skulle have adgang til en folkelig dansk dannelse efter Grundtvigs hoved, var tæt knyttet til den politiske udvikling, dels udviklingen af repræsentative, politiske organer fra og med reformerne af købstædernes, landkommunernes og hovedstadens styrende organer omkring 1840, dels den nationale konflikt i Slesvig. "Folket" forblev i høj grad et politisk slagord snarere end en politisk virkelighed, hvis det skulle forstås som en ophævelse af forskellen mellem land og by. Det hænger sammen med, at denne forskel har været en af de mest levedygtige rester af det gamle stændersamfund.

Det danske grundskolevæsen forblev opdelt imellem land og by helt til 1959. Selv de højskoler, der med eller uden Grundtvigs medvirken opstod fra og med begyndelsen af 1840'erne, rekrutterede næsten udelukkende elever blandt landbougdommen. Rødding kaldte sig ganske vist en folkehøjskole, fordi den var planlagt til at rekruttere både blandt bonde- og borgerstand, "om den end nærmest anlægges for Bondestanden, og især af denne venter sine Disciple" (Bekjendtgjørelse 1844).

Det var noget andet med Grundtvigs egen højskole, der ikke var tiltænkt bønder. Da en gruppe af Grundtvigs venner samlede ind til, at han kunne åbne sin egen højskole, skrev en af underskriverne, C.J. Brandt, i september 1853 til P.A. Fenger:

Jeg under sandelig Bønderne alt godt, og navnlig Oplysning, vil heller ikke udelukke dem af Gr.s Højskole; men nu bygger jo Alverden Bondehøjskoler, og vi 11 [underskriverne] satte ej Gr.s Navn og Fremtidssyn i Pant på, at det lod sig gøre, hvad enhver Amager [bonde] kan gøre. (Skovmand 1960, II, 343. Se også samme s. 274)

Ikke desto mindre hentede også Grundtvigs Højskole sine elever blandt bondestanden (Skovmand 1960, II, 346). Først i løbet af det 20. århundrede blev det almindeligt for byens ungdom at søge mod højskolerne.

Den stænderdelte rigsdag

Som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling mente Grundtvig, at stændertiden var ude, og at "Folketiden med Guds Hjelp nu atter skal komme" (Beretning, sp. 1400. Sml. Borup og Schrøder, II, 201).⁵ Sammenhængen var drøftelsen af værnepligten. Den havde indtil da påhvilet bondestanden alene. Grundtvig selv gik som bekendt ikke ind for almindelig værnepligt, men derimod frivillighed. Det var i overensstemmelse med hans på dette tidspunkt udfoldede folkelighedsbegreb, at det var kærligheden til fædrelandet, der skulle være drivkraften for sand folkelighed, ikke tvang.

Ikke desto mindre talte han imod afskaffelsen af adel, rang og titler med den begrundelse, at så længe de dertil knyttede privilegier var afskaffede, kunne de ikke skade (Beretning, sp. 2653 f., 3233). Yderligere mente Grundtvig, at titler og rang på samme måde som ordener var udtryk for

⁵ Forskellen mellem de to udgaver af talen er interessant, fordi den giver en af få lejligheder til at sammenligne G.'s manuskript med et stenografisk referat af det talte ord. Jeg ønsker at takke den anonyme fagfællebedømmer samt Ronny Skov Andersen og Jesper Munk Andersen for kyndig assistance i mit arbejde med dette emne. Artiklen er et biprodukt af et projekt finansieret af Carlsbergfondet.

anerkendelse af den udmærkede indsats, altså en understregning af meritokratiske værdier:

og jeg mener ikke blot, [...], at naar al Forret er skilt fra Adel, Rang og Titler, man da kan rolig lade dem bestaae, nei, jeg troer virkelig, at man bør lade dem bestaae, bør lade dem bestaae som Noget, der, naar alle Forrettigheder ere skilte derfra, ikke egentlig kan siges at høre mere til den borgerlige Retskreds, og Alt, hvad der kun beroer paa Meningen, skulde man dog aldrig søge at faae afskaffet ved Lov. Desuden er det paa ingen Maade en saa aldeles afgjort Sag, som ogsaa ved denne Leilighed er udtalt, at det er noget Ondt; det er paa ingen Maade en afgjort Sag, at det ikke skulde være meget klogt at lade Saadant bestaae, ligesom man lettelig vil indsee, at dersom det skulde være saaledes, at det skulde være en Hindring for den rette Lighed, dersom Folks Lyksalighed skulde bestaae deri, at intet Menneske udmærkede sig iblandt dem, eller at der ikke lagdes Mærke dertil, eller at Udmærkelsen ikke fremdrages – dersom dette skulde være Tilfældet, da indsees det let, at man ogsaa maatte inddrage Ridderordener, thi det er vist, at de høre til den samme Classe. (Beretning, sp. 2634).

Samfundet fratog altså sig selv muligheden for at udtrykke anerkendelse af den enkelte borgers indsats, hvis man afskaffede titler og rang. Så kunne man jo lige så godt afskaffe ordensvæsenet, mente han med den underliggende præmis, at det ville være en dårlig idé.

Selv om Grundtvig gjorde sig til talsmand for det synspunkt, at stændertiden var ude, forhindrede det ham ikke i at komme med sit eget særegne forslag til en stænderopdelt rigsdag. Han mente ikke, at der skulle gøres et formuekrav gældende for valgbarhed, for visdom og rigdom fulgtes ikke ad, som han sagde som et ekko af, hvad han i 1831 havde sagt om kundskab og ejendom (Beretning, sp. 1928). Ikke desto mindre endte han med at foreslå et tokammersystem, nemlig et kammer for repræsentanter for byerne og et kammer for repræsentanter for landet:

Jeg troer nu, som jeg har sagt, at for denne Tid og paa dette Sted vil det vistnok være det Klogeste for os at gjøre Valgretten saa udstrakt som muligt, at dele vort Folkeraad indtil videre efter By og Land eller Landet og Søen, dele det saaledes, visse derpaa, at saasandt som der er

dansk Blod i dem begge, saa ville de, langt fra at skilles, meget mere, ved at komme til Forstand paa sig selv, ogsaa blive daglig mere enige, og naar jeg da skulde bruge Ordet "Landsting", vilde jeg henføre det til Landet, og kalde det andet "Byting" eller ogsaa Birkething, som jo dog skal afskaffes alligevel (Latter), og da kalde det samlede Thing "Folkething". (Beretning, sp. 2128)

Pointen var ikke, at by og land repræsenterede forskellige synspunkter eller interesser, men at der skulle dannes særskilte fora, der tillod de respektive stænder at danne deres egne holdninger:

Saaledes vilde Alt, hvad vi kalde Fornemme, Dannede, Oplyste, saaledes vilde det have Leilighed til ikke blot at samles, men at udtale sig, at ordne, at fremstille i Beslutninger sine Anskuelser ved Siden af Bøndernes og Bondevennernes. (Beretning, sp. 2272)

Meningen var så, at det ad den vej skulle blive klart, at by og land i virkeligheden var forenede om samme mål, "at Bondens og Kjøbstadborgerens Fordeel og velforstaaede Nytte er paa ingen Maade modsat, men tvertimod fælles" (Beretning, sp. 2272). På den måde var Grundtvigs forslag til et tokammersystem ikke tænkt som en videreførelse af gamle standsforskelle, men som et pædagogisk forsøg på at illustrere, at de ikke længere havde gyldighed. Ikke desto mindre må man tage hans forslag som udtryk for, at han stadig var dybt forankret i den samfundsorden, han var født ind i (jf. Wendel-Hansen 2024).

Rang

Rang var ikke det samme som stand. Rangforordningen af 1671 var den ældre enevældes forsøg på at skabe et hierarki, der skulle give især højere embedsmænd en status, der svarede til adelens. Forordningen blev fornyet i 1746 og 1808, og selv om alle privilegier knyttet til adel, titel og rang blev afskaffet i 1849, blev rangforordningen ikke ophævet, og det afspejlede også den omstændighed, at samfundet stadig var hierarkisk opdelt også efter enevældens ophør.

Grundtvig udtalte sig tidligt på en måde, der kunne tolkes som en kritik af rangforordningen: “Derfor vil jeg ogsaa bede Gud og Kongen at forskaane Præsterne for Rang. Deres Embede er deres Rang og trænge de til nogen anden, da er det fordi de enten ingen fortjene, eller fordi de ere blevne overflødige” (Grundtvig 1811, sp. 1039). Det skal dog nok snarere læses som udtryk for hans embedssyn, altså at det er præstens gerning, der skal adle ham.

Da Grundtvig holdt sit 50-års præstejubilæum i 1861, var betegnelsen jubellærer gået af brug, for præster og lærere var nu adskilte embeder. Efter 1814, da læreruddannelsen for alvor blev sat i system, blev det også naturligt, at præstestand og lærerstand blev adskilte. Almueskolen var stadig en kirkelig institution, som dog i stadig højere grad voksede fra sit udgangspunkt som forberedelse til konfirmationen. Grundtvig fik af kultusminister Monrad ved sit jubilæum tildelt rang med Sjællands biskop, nemlig i 2. rangklasse, nr. 10, og ikke som de øvrige biskopper i 3. rangklasse, nr. 9. Monrad ville gerne have haft, at det både skulle være titel og rang, men Frederik VII var angiveligt imod.

Der hersker en betydelig usikkerhed i litteraturen om netop denne udmærkelse, endskønt Skat Arildsen har udredt sagen (Arildsen 1935). Rønning mente, at Grundtvig fik rang af biskop i almindelighed (Rønning, IV, 2., 142). Flemming Lundgreen-Nielsen mener, at han fik både rang og titel (Lundgreen-Nielsen 1995, 112). Det må Lundgreen-Nielsen have fra den samtidige presseomtale. Af den officielle bekendtgørelse fremgår det, at han kun fik rangen og ikke titlen (*Departementstidenden*, nr. 42, 1. juni 1861, 648). Ikke desto mindre skrev adskillige aviser, at han også var blevet titulær biskop. Kilden var antagelig Berlingske, der i en reportage fra dagen citerede kultusminister Monrad for, at det var både rang og titel (*Den tilførsendelse med de kongelige etc.* 30. maj 1861). Misforståelsen har antagelig været plantet af Monrad selv. Kort tid efter optrådte “Biskop Grundtvig” i prædikantlisterne (*Flyveposten* 8. juni og *Fædrelandet* 11. juni 1861), og det blev i de sidste ti år af hans liv kutyme at omtale ham som biskop, og den blev også inkluderet i titlen på den første biografi (Brun 1882). I Hof- og Statskalenderen omtaltes han imidlertid korrekt som “Sognepræst for Vartou Menighed i Kjøbenhavn (II.10)” (Kongelig dansk Hof- og Statscalender 1862, sp. 28), altså med titel af præst og med specifikation af hans rang.

Som et kuriosum kan nævnes, at Grundtvigs to sønner, Svend og Johan, i flere år stod opført i Hof- og Statskalenderen som hhv. "S.H. v. Grundtvig" og "J.D.N.B. v. Grundtvig" (Kongelig dansk Hof- og Statscalender 1858, sp. 213 og 230). Anvendelsen af det lille "von" var en skik blandt officerer, antagelig en afsmitning fra Preussen. Den gik af brug i 1861. Til gengæld fik deres halv-lillebror Frederik sin mors efternavn og dermed et strejf af hendes adelige titel, idet Marie Grundtvig ganske vist ikke var født adelig, men da hendes far, C.R. Carlsen, i 1817 blev ophøjet i adelstanden med ret til at føre slægten Carlsen-Langes våben, fulgte Marie med.

22. maj 1840, kort tid efter Christian VIII's tronbestigelse, fik Grundtvig Dannebrogordenens ridderkors. Det var en udmærkelse, som ganske vist lige så lidt som det almindelige sognepræsteembede gav adgang til rangklasserne, men han var efter alt at dømme ganske glad for ordenen. Ordenstegnet ses på C.A. Jensens portræt fra 1843, men ikke på mange følgende portrætter. Det ændrede sig dog. På de fleste fotografiske portrætter efter 1867 bar han ridderkorset (Eller 1962, 116 ff.). Da han i 1867 i en tilstand af betydelig sindsuligevægt ansøgte om sin afsked, anmodede han udtrykkeligt og lidt usædvanligt om at få lov til at beholde ridderkorset. Der var intet, der skulle indikere, at det ville blive ham frataget. Til gengæld ville han gerne af med den særskat, der var pålagt dem, der var i rangfølgen (Høirup 1951, 21).

Afslutning

Grundtvig tilhørte ikke almuen, selv om han ikke var født rig. Hans forældre sad hårdt i det, blandt andet fordi de brugte mange penge på at investere i hans og hans brødres uddannelse. Hvis man skal tale sociologisk, kan man sige, at de omsatte deres beskedne pengekapital i en kulturel kapital, der sammen med de rette ægteskaber skulle sikre børnenes sociale kapital. Projektet lykkedes.

Selv om Grundtvig selv koketterede med, at han ikke forstod at begå sig iblandt det københavnske borgerskab, og selv om årene under og efter englandskrigen var præget af dyrtid og svigtende beskæftigelsesmuligheder, navigerede han sikkert nok til at skaffe sig en eksamen og et udkomme. Som student levede han af understøttelse fra sin familie, ikke kun forældrenes, men især fra to af moderens velsituerede brødre.

Da han ved landemodet i Roskilde Domkirke i oktober 1812 fremsagde sit store danmarkshistoriske digt *Roskilde-Riim* hilste han på rækken af biskopper, hvis portrætter prydede landemodesalens vægge, "Tavsens, Siøllands Bisper alle/Fra Palladius til Balle". Sidstnævnte var hans onkel, efter hvem han var opkaldt, og det vidste alle de tilstedeværende naturligvis. Siden blev hans stedfætter Mynster Balles efterfølger i embedet. Han skaffede sig også patroner, først C.C.S. Danneskiold-Samsøe (Nielsen 1961), siden bl.a. Frederik VI, Christian VIII og dronning Caroline Amalie. Det hang også sammen med, at han var tilhænger af monarkiet og den hierarkiske opdeling af samfundet, som det indebar. For ham bestod samfundet grundlæggende af over- og underordningsforhold mellem mennesker med kongen i spidsen (Møller 2022). Og han rykkede selv op i dette hierarki. Som ung ragede han ganske vist ofte uklar med autoriteterne, men han blev også tidligt en røst, der ikke lod sig ignorere. Fra slutningen af 1830'erne var han en del af en etableret intellektuel elite, han blev ridder af Dannebrog, fik rang, og i både sit andet og tredje ægteskab var han gift med adelige, formuende kvinder, der satte ham i stand til at føre en stor husholdning. Samtidig gjorde han sig til talsmand for den folkelige lighedstanke uden dog for alvor at knytte det til en forestilling om økonomisk lighed.

I sit tredje ægteskab blev Grundtvig besvogret med både det store hartkorn og den politiske magt, idet Asta Grundtvig var født komtesse og var både kusine og plejesøster til C.E. Frijs, der var konseilspræsident 1865-70 og må betragtes som den, der etablerede den mangeårige politiske alliance mellem godsejerne og Christian IX.

Det er ikke konklusionen, at Grundtvig var opportunist. I flere tilfælde var han helt åbenlyst sin egen sags værste advokat. Den ældre Grundtvig var som politiker bondeven og derfor ikke i naturlig samklang med sin egen og ikke mindst sine adelige ægtefællers familie og stand. Men det er konklusionen, at bondevennen Grundtvig kun kunne kalde sig bondeven, fordi han ikke selv var af bondestanden. Han tilhørte lærerstanden eller den gejstlige stand med en stærk tilknytning til godsejerstanden.

Litteratur

Tekster af Grundtvig

- (1810), *Nyaarsnat eller Blik på Christendom og Historie*, Kjbh. Andreas Seidelin.
- (1811), "Et par Ord i Anledning af den gamle Præsts Skrivelse til Fyens og Ribes kaarede Bispe", *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, Ottende Aargang No. 65. Soldin.
- (1824), *Nyaars-Morgen. Et Rim*. Kjbh., J.H. Schultz.

Tekster af andre forfattere

- Abrahamowitz, Finn (2010), *Grundtvig. Danmark til lykke*, Informations forlag.
- Albeck, Gustav (udg.) (1979), *N.F.S. Grundtvig. Dag- og Udtogsbøger*, 2 bind, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Arildsen, Skat, (1935), "Blev N.F.S. Grundtvig ikke titulær Biskop?", *Kirken og Tiden*, 257-268.
- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49.*
- "Bekjendtgjørelse fra Directionen for Folkehøiskolen i Nordslesvig", *Dannevirke*, 20. juli 1844.
- Bobé, Louis (1946), "Antegnelser til Henrik Steffens' 'Was ich erlebte'", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 12. rk., 1. bind, 1.-2. hæfte.
- Borup og Schrøder (1929), *Haandbog i N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, Hagerups Forlag 1929-31.
- Broadbridge, Edward og Iversen, Hans Raun (2023), *Grundtvig*, Aarhus Universitetsforlag.
- Brun, Hans (1882), *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839*, Kria.
- Bugge, K.E. (1965), *Skolen for livet: Studier over N.F.S. Grundtvigs pædagogiske tanker*, Gads Forlag.
- Bärens, J.H. (1790), *Efterretning om Fattigvæsenets Tilstand i Dannemark*, Schultz
- Carlsen, Franziska (1861), *Noget om og fra Rønnebæk Sogn*, Michaelsen og Tillge.
- Danmarks Adels Aarbog* 1946.
- Eller, Povl (1962), *N.F.S. Grundtvig portrætter*, Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg.
- Grundtvig, Otto (1814), *Tale, holden den 6te October 1813 i det Lollands-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme*, Græbe.

- Heilesen, Henning (1972), "Et forslag til en grundtvigsk lærd skole 1832", *Grundtvig-Studier*, 32-39.
- Høirup, Henning (1951), "Grundtvig i 1867", *Grundtvig-Studier*, 7-68.
- Høyer-Christensen, P. (1947), *Præstefamilien i Udby*, Lohses Forlag.
- Kongelig dansk Hof- og Statscalender.*
- Korsgaard, Ove (2004), *Kampen om folket*, Gyldendal.
- Leth, A. og Wad, G.L. (1875), *Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm*, Næstved.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord*, første del. Gad.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming, (1995), "Grundtvig og Guldalderens København", *Grundtvig-Studier*, 107-139.
- Mandix, Jacob (1800), *Forsøg til en systematisk Haandbog over den danske Landvæsensret*, bind 1, Gyldendal.
- Møller, Jes Fabricius (2022), "Kongerne konge – Grundtvig som monarkist" i M. Pade (red.), *Monarkier*, Gads Forlag, 149-157.
- Nationalmuseet (1933), *Danmarks Kirker*, bind VI (Præstø Amt).
- Nielsen, Jens A. (1961), "Grundtvig og Gisselfeld", *Grundtvig-Studier*, 7-78.
- Nørr, Erik (1981), *Præst og Administrator*, G.E.C. Gads Forlag.
- Paludan-Müller, F. (1951), "Hvorfor kom N.F.S. Grundtvig ikke i Viborg latin-skole?" *Grundtvig-Studier*, 92-94.
- Reinhardt, C.E.F. (1862-64), "Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage", *Historisk Tidsskrift*, 3. rk., 3. bind, 1-410.
- Roussel, Aage, (red.) (1964), *Danske Slotte og Herregårde*, 2. udg., bind 3, Hassings Forlag.
- Rønning, F. (1904), *Den grundtvigske Slægt*, Schönberg.
- Schou (1812), *Forordninger*, XV Deel, Kbh.
- Skovmand, Roar (1960), *Højskolens ungdomstid i breve*, I-II, Munksgaard.
- Steffens, Henrich (1844), *Was ich erlebte*, bind 1, Zweite verb. Aufl., Breslau.
- Thestrup, Poul (1991), *Mark og skilling, kroner og øre*, Arkivernes Informationsserie.
- Vedel, Valdemar (1890), *Studier over Guldalderen i dansk Digtning*, P.G. Pilipsens Forlag.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2024), "Indledning til Beretning om Forhandlinger paa Rigsdagen" [1848-49], grundtvigsværker.dk.